

KESTÄVIEN TAPAHTUMIEN TORNIONLAAKSO

Opas kestävän tapahtumamatkailun
järjestämiseen Tornionlaaksossa

Julkaisuvuosi: 2022

Julkaisun nimi: Kestävien tapahtumien Tornionlaakso – Opas kestävän tapahtumamatkailun järjestämiseen Tornionlaaksossa

Tekijät:

Lukulamppu Oy

Karolina Ajanki, Aawastock 2022 -festivaalin tuottaja

Valokuvat: Matias Partanen

Taitto: Lukulamppu Oy

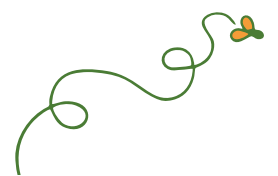

**Euroopan maaseudun
kehittämisen maatalousrahasto:
Eurooppa investoi maaseutualueisiin**

SISÄLLYS

- 4 JOHDANTO
- 6 TORNIONLAAKSON TAPAHTUMAMATKAILU
- 8 VASTUUT, VELVOLLISUUDET JA RISKIT
- 10 KOHTI KESTÄVÄÄ TAPAHTUMAMATKAILUA
TORNIONLAAKSOSSA
- 11 Kestävän kehityksen edellytykset
- 12 Ekologinen kestävyys
- 16 Taloudellinen kestävyys
- 18 Sosiaalinen kestävyys
- 20 Kulttuurinen kestävyys
- 22 KESTÄVÄN TAPAHTUMAMATKAILUN NYKYTILA JA
TULEVAISUUS TORNIONLAAKSOSSA
- 31 LÄHTEET

JOHDANTO

Kestävä kehitys kulkee vahvasti matkailun ja sen kehittämisen rinnalla nyt ja huomenna. Kestävän kehityksen vahvistaminen on linjattu Suomen matkailustrategiaan vuosille 2022-2028. Se kertoo olennaisesti, että kestävyyttä tulee vahvistaa matkailualan tulevaisuuden ja yhteiskunnallisen hyväksyttävyyden kannalta. Tornionlaakso ja länsikaira eivät ole tässä tilanteessa poikkeus.

Perinteisesti matkailun tärkeimpinä mahdollistavina tekijöinä ovat olleet saavutettavuus, jokin paikallinen vetovoimatekijä sekä palvelut, mutta 2000-luvulla myös muut tekijät ovat vähitellen tulleet tärkeiksi. Mitään matkailua ei voida nykyään kehittää huomioimatta kestävyyttä. Kestävyys-tarpeen lisäksi myös pienimuotoisuus, aitous ja matkailijoiden oma osallistuminen toimintaan korostuvat nykypäivän matkailutrendeissä. Kansainvälistyminen puolestaan monipuolistaa ja lisää kysyntää, mutta myös kasvattaa kilpailua. Erilaiset muutostekijät haastavatkin kehittämään juuri kestävä ja paikallisuuteen perustuvaa matkailua. (Saarinen 2022.)

Tiedostavat kuluttajat ovat nykyään hyvin perillä kestävästä ja vastuullisista toimista. Kuluttajat suosivat yhä useammin niitä matkailutoimijoita, jotka tarjoavat vastuullisempia tapahtumia, aktiviteetteja, majoitusta sekä ravintolapalveluja. Matkailuyrityksiltä ja heidän sidosryhmiltään eli koko matkailuekosysteemiltä odotetaan vihreitä arvoja ja kestäviä ratkaisuja kaikessa toiminnassaan. Liiketoiminnan tulee olla kestävä ekologisesti, taloudellisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti. Tässä oppaassa kestävä kehityksen osa-alueita tarkastellaan kestävä tapahtumamatkailun näkökulmasta erityisesti Tornionlaakson alueella.

Oppaan tarkoituksena on tarjota oivaltamisen avaimia ja peruseriaatteita siihen, mitä kestävyys tapahtumamatkailussa voi tarkoittaa, ja miten tapahtumatuotannossa voidaan lähestyä ja edesauttaa kestävyysperiaatteiden toteutumista. Opas on suunnattu Tornionlaakson, erityisesti Ylitornion ja Pellon, matkailuyrityksille ja alueen muille tapahtumateollisuuden tekijöille sekä sidosryhmille.

EKOLOGINEN
KESTÄVYYS

TALOUDELLINEN
KESTÄVYYS

KULTTUURINEN
KESTÄVYYS

SOSIAALINEN
KESTÄVYYS

Oppaan esimerkkitapahtumana on kestävän tapahtumamatkailun pilottina toiminut Aawastock-musiikkifestivaali, ja siihen liittyvä Kestävää tapahtumamatkailua -seminaari. Tapahtuma toteutettiin kesällä 2022 Aavasaksalla, Ylitornion kunnassa. Huolellinen suunnittelu on tärkeä osa onnistunutta tapahtumaa, ja oppaaseen onkin koottu tietoa ja vinkkejä kestävän tapahtumamatkailun suunnitteluun ja toteuttamiseen juuri edellä mainittuihin pilotoitkokemuksiin ja reflektointiin pohjautuen.

Tämä opas ei ole kattava eikä siinä käsitellä kaikkia kestävän kehityksen periaatteiden ja tapahtumamatkailun yhtymäkohtia. Tässä oppaassa esitetään esimerkkejä, käytänteitä ja havaintoja koetusta – lukuisia muitakin ratkaisuja on olemassa!

TORNIONLAAKSON TAPAHTUMAMATKAILU

Matkailun keskeinen vetovoimatekijä Tornionlaaksossa on luonto ja kulttuuri. Tämä asettaa kestävä matkailun toteuttamisen tärkeäksi osaksi alueen kehittämistä. Tornionlaaksossa järjestetään paljon erilaisia tapahtumia. Ne ovat myös osa alueen kulttuuria ja toimivat omalta osaltaan alueen matkailun vetovoimatekijänä.

Suomen matkailustrategiassa korostetaan, että matkailun kehittämisen myötä voidaan kehittää myös alueen muuta elinkeinotoimintaa. Matkailu mahdollistaa usein palvelujen monipuolistumisen ja myös infrastruktuurin kehittymisen, joten matkailun kehittäminen palvelee matkailijoiden lisäksi myös paikallisia asukkaita ja alueen yrityksiä. Matkailun myötä voidaan vahvistaa myös alueen omaa kulttuuri-identiteettiä, ja esimerkiksi Aavasaksan juhannus, Väyläfestivaalit, Annikki Kariniemi -viikot, Kalotti Jazz & Blues, erilaiset kalastus- ja hiihtotapahtumat sekä monet muut Tornionlaakson perinteiset tapahtumat, kylätapahtumia unohtamatta, ovat jo vuosia mahdollistaneet paikallisten ihmisten osallistamisen ja osallistumisen.

Aavasaksan ympäristötaidenäyttely ja Lasten Aawastock, jotka toimivat itsenäisinä kulttuurisisältöinä Aawastock-musiikkitapahtuman yhteydessä ja sen jälkeen, toivat esiin myös paikallista taide- ja kulttuuritarjontaa. Lastenkulttuurin osalta osallistettiin paikallisia nuoria taiteellisen sisällön tuottamiseen Lasten Aawastockissa. Ympäristötaidenäyttely ponnisti puolestaan pellolaisen Oranki Art -veistospuiston jalanjäljistä, ja sen kuratoi Pekka Syväniemi. Musiikkifestivaalin, kuten muidenkin tapahtumien, yhteydessä on siis mahdollista ja erittäin suotavaa tehdä yhteistyötä ja hyödyntää monipuolisesti alueen kulttuuritarjontaa sekä myös muiden paikallisten toimijoiden palveluja.

SIRJA-ERIKA VIRPIKARI: PIENI PUNAINEN METSÄ,
AAVASAKSAN YMPÄRISTÖTAIDENÄYTTELY 2022

SATU LOUKKOLA: SIRKKAJIN HARPPU,
AAVASAKSAN YMPÄRISTÖTAIDENÄYTTELY 2022

Laita hyvä kiertämään! – Tee yhteistyötä, luo mahdollisuuksia monipuoliseen tarjontaan tapahtumasi yhteydessä ja mahdollista ansaintamahdollisuuksia myös muille alueen toimijoille!

Hyödynnä valmiita ympäristöjä, joista löytyy olemassa olevaa infrastruktuuria tapahtuman järjestämiseen! Yhdistä luovasti erilaisia aktiviteetteja ja tapahtumia! Yhdistä luonto-, kulttuuri- ja tapahtumamatkailua!

➤ KULTTUURIYMPÄRISTÖJÄ
JA ARKKITEHTUURIA

Meltosjärven savottapiha
Oranki Art
Kivipirtti
Keisarinmaja
kirkkorakennukset

➤ ARVOKKAITA KULTTUURIMAISEMIÄ
JA MAISEMAKOKONAISUUKSIA

Aavasaksa
Lohijärvi
Leukumanpää
Ratasjärvi

➤ LUONTOKOhteita

Aavasaksa
Ainiovaara
Jaipaljukka
Miekojärven alue
Kattilakoski
Kukkolankoski

➤ ARVOKKAITA KALLIOALUEITA,
joihin kuuluu useita
Tornionjokilaakson vaaroja

Tornionlaaksosta
löytyy paljon
hyödynnettäviä
kohteita. Tässä vain
muutamia niistä!

VASTUUT, VELVOLLISUUDET JA RISKIT

Kestävän tapahtumamatkailun kannalta on tärkeää sitoutua noudattamaan kestävän matkailun periaatteita ja huomioida toimissaan kestävän kehityksen eri osa-alueet, sillä tapahtumanjärjestäjä on vastuussa esimerkiksi ilmastonmuutoksen torjunnasta sekä vastuullisten toimintamallien kehittämisestä (Kulttuurimatkailun tiekartta -työryhmä 2022).

Tapahtumajärjestäjällä on velvollisuus järjestää turvallinen tapahtuma, hoitaa tarvittavat luvat, vakuutukset ja ilmoitukset kuntoon määräaikaan mennessä sekä noudattaa maanomistajan lupaehtoja. Aawastock-festivaalin isoin kumppanuus solmitaan juuri maanomistajan kanssa, ja maanomistajan ehdot, vastuut ja velvollisuusvaatimukset on täytettävä.

Tapahtumien järjestämiseen liittyy aina myös riskejä. Riskit voivat kohdistua ympäristöön, yleisöön, esiintyjiin tai henkilökuntaan sekä esineisiin. Riskien kartoitus vaikuttaa olennaisesti tapahtumaturvallisuuden suunnitteluun ja tilanteiden ennakointiin. Tässä oppaassa keskitytään ympäristön tilaan ja tapahtumaympäristöön kohdistuvien haittojen minimointiin.

Huolehdi turvallisuudesta, luvista, vakuutuksista ja lakisääteisistä ilmoituksista! Kokonaisvastuu kuuluu tapahtumanjärjestäjälle!

Vastuuvakuutus korvaa yleisöä, toimihenkilöitä tai ulkopuolisia kohdanneet vahingot. Tapaturmavakuutus korvaa puolestaan järjestäjälle, henkilöstölle ja talkooväelle tapahtuneet vahingot. Kannattaa aina varmistaa mitä vakuutuksia kyseessä oleva tapahtuma tarvitsee.

VASTUUT

- kokonaisvastuu
- ilmastomuutoksen torjuminen
- ympäristövastuu
- vastuullisten toimintamallien kehittäminen
- riskien kartoitus, ennaltaehkäisy ja toimintamallien luominen

VELVOLLISUUDET

- turvallisuus, mm. pelastus- ja turvallisuussuunnitelma
- poliisille tehtävä yleisöilmoitus liitetietoineen
- meluilmoitus
- maanomistajan lupa
- muut tarvittavat luvat ja vakuutukset

HUOMIOON OTETTAVAT RISKIT

- luonnon monimuotoisuuden haavoittuminen
- tiestön tai muun kiinteän infrastruktuurin vaurioituminen
- taloudelliset tappiot
- tapahtumapaikan tai sen läheisyyden roskaantuminen
- luonnonilmiöiden aiheuttamat haitat tai henkilövahingot
- muut henkilövahingot
- monet muut seikat, jotka on hyvä pohtia läpi riskien kartoituksessa

Tukesilta löytyy lisätietoa tapahtumaturvallisuudesta ja riskitekijöistä:
<https://tukes.fi/tapahtumaturvallisuus>

Tee kestävyystietoinen budjetointi. Ympäristösertifioidut ja kierrätysmateriaalista valmistetut uusiotuotteet voidaan huomioida esimerkiksi pääsylipun hinnoittelussa.

KOHTI KESTÄVÄÄ TAPAHTUMAMATKAILUA TORNIONLAAKSOSSA

Suomen matkailun kokonaiskehittämistä ohjaavassa matkailustrategiassa vuosille 2022–2028 korostetaan kestävä luontomatkailun kehittämistä, jonka keskiössä ovat kansallispuistot. Suomen matkailustrategian tavoitteena on myös vahvistaa kulttuurimatkailua. Maailmanperintökohteiden, kansallispuistojen ja muiden Metsähallituksen matkailullisesti tärkeiden kohteiden, kuten historiakohteiden vetovoima, perustuukin usein luonnon ja kulttuurikohteiden kohtaamiseen (Kulttuurimatkailun tiekartta -työryhmä 2022). Näin on myös esimerkiksi Aawastock-festivaalin kohdalla, jossa kansallismaisema historiallisine rakennuksineen (mm. Lapin vanhin matkailurakennus Keisarinmaja) ja laadukas kulttuurisisältö limittyvät keskenään.

Kestävä matkailu, oli se sitten kulttuuri-, luonto- tai tapahtumamatkailua, ottaa huomioon taloudelliset, sosiaaliset, kulttuuriset ja ympäristölliset vaikutukset sekä matkailijoiden, matkailuyritysten, matkailukohteiden, ympäristön ja paikallisväestön tarpeet nyt ja huomenna. Vastuullisesti matkailemalla ja matkailupalveluita tuottamalla voidaan luoda parempia matkailukohteita ja asuinpaikkoja: tuoda taloudellista hyvinvointia ja työtä paikallisille yhteisöille kunnioittaen samalla alkuperäistä luontoa ja kulttuuria. Matkailun läpileikkaavana teemana on yhteistyö, joka on edellytys kestävä kasvun saavuttamisessa. (Kulttuurimatkailun tiekartta -työryhmä 2022.)

Matka kohti kestävä tapahtumamatkailua myös Tornionlaakson alueella edellyttää siis ehdottomasti hyvää, vahvaa ja avointa yhteistyötä. Kestävä tapahtumamatkailua suunnitellessa voi pitää mielessä kysymyksen: Miten minimoida toiminnan haitalliset vaikutukset, jotta paikka säilyy elinvoimaisena ja myös alkuperäisenä huomisen yli seuraaville sukupolville? Seuraavissa alaluvuissa esitellään lyhyesti kestävä kehityksen eri osa-alueet ja kerrotaan, millaisiin kestävyden periaatteisiin olisi hyvä kiinnittää huomioita tapahtumamatkailun suunnittelussa ja toteutuksessa.

Kestävän kehityksen edellytykset

Suomen Matkailustrategian mukaan kestävä matkailu toteutuu vastuullisia valintoja tekemällä, joiden takeena on jatkuva laadun kehittäminen.

Edellä mainitut asiat kuuluvat myös vastuulliseen tapahtumasuunnitteluun ja toteutukseen. Ympäristötyö ja halu toimia ympäristön hyväksi ovat toivottavasti luonnollinen osa tapahtumatyötä tulevaisuudessa. Ympäristötyötä ohjaavia ympäristöjärjestelmiä Suomessa ovat esimerkiksi Ekokompassi, Green Key ja Sustainable Travel Finland.

Aawastock pilotoi kestävää tapahtumamatkailua Tornionlaakson alueella, ja Aawastockissa ympäristöohjelmaksi valittiin Ekokompassi ohjaamaan ympäristötoimintaa vastuullisempaan suuntaan. Ympäristöjärjestelmä auttaa organisaatioita tunnistamaan toiminnan vaikuttavimmat ympäristöteot sekä kehittämään toimintaa pitkäjänteisesti vastuullisemmaksi ja vaikuttavaksi (Ekokompassi, 2022).

Tapahtumilla on aina ympäristövaikutuksia. Aawastockin ympäristövaikutukset pisteytettiin asiantuntijan johdolla, jotta festivaali voi tulevaisuudessa keskittyä edistämään ympäristöohjelman tavoitteita, toiminnan kannalta olennaisia ympäristötekoja ja seurata niiden toteutumista prosessinomaisesti. Eniten pisteitä saaneet eli vaikuttavimmat ympäristöteot Aawastockin kohdalla ympäristötyön alussa ovat viestintä, vaikuttaminen, luonnon monimuotoisuus, hankinnat, sidosryhmien ja festivaalikävijöiden liikkuminen sekä materiaalinkäyttö.

Ekologinen kestävyys

Ekologisella kestävyydellä tarkoitetaan luonnon monimuotoisuuden ja ekosysteemien toimivuuden säilyttämistä. Lisäksi tärkeä osa ekologista kestävyyttä on ihmisen taloudellisen ja aineellisen toiminnan sopeuttaminen pitkällä aikavälillä luonnon kestokykyyhin. Nämä seikat ovat kestävä kehityksen ehtoja. (Ympäristöministeriö 2022.)

Ekologisen kestävyuden vahvistamisessa on tärkeää ennen toimiin ryhtymistä arvioida toiminnan riskit, haitat ja kustannukset. Ympäristön tilan heikkenemistä estäviä toimia on tehtävä, vaikka jostakin asiasta ei olisi vielä täyttä tieteellistä näyttöä. Lisäksi kaikessa toiminnassa on pyrittävä ennaltaehkäisemään sekä torjumaan jo havaittuja haittoja siellä, missä ne ilmenevät. (Ympäristöministeriö 2022.)

Ekologista kestävyttä voi tapahtumamatkailussa vahvistaa esimerkiksi pyrkimällä ilmastotekoihin ja hiilijalanjäljen pienentämiseen, luonnon monimuotoisuuden säilyttämiseen, vedenkulutuksen vähentämiseen, energiatehokkuuteen, jätteiden lajitteluun, fiksuihin kilometreihin sekä tekemällä vastuullisia hankintoja ja yhteistyötä vain vastuullisten sidosryhmien kanssa.

REIJO PURANEN: KESKIYÖN RYTM!
AAVASAKSAN YMPÄRISTÖTAIDENÄYTTELY 2022

Tapahumamatkailussa kiinnitä huomiota näihin!

Luonnon monimuotoisuuden säilyttäminen

- yleisön kulunohjaus siten, että turvataan luonnon monimuotoisuus
- lajiston tallautumisen ehkäisy
- eläimistön pesimäajat
- roskaantumisen ehkäisy
- liikennepäästöjen vähentäminen

Ekologinen ja vastuullinen kuluttaminen

- ekologiset ja ympäristömerkityt tuotteet ja materiaalit ja muut hankinnat
- yhteistyö vastuullisten toimijoiden ja sidosryhmien kanssa
- ajoneuvojen fikset kilometrit
- jätteiden lajittelu

Ilmastoteot & hiilijalanjäljen pienentäminen

- ruoka
- liikkuminen
- asuminen
- muu kulutus

Vedenkulutuksen vähentäminen

Energiatehokkuus (esim. valotekniikka)

Vinkit kohti ekologista kestävyttä!

Näin pienennät tapahtumasi ympäristövaikutuksia:

Kiinnitä huomiota luonnon monimuotoisuuden säilymiseen ja pyri suojelemaan luontoa.

Budjetoi kestävien valintojen mukaan, vaikka ne maksavat usein enemmän.

Panosta tuotesuunnitteluun ja korvaa fyysiset tuotteet digitaalisilla tai muilla palveluilla.

Vuokraa, lainaa tai käytä tavaroita ja infraa yhdessä muiden paikallisten toimijoiden kanssa.

Jos ostat, osta laadukasta ja kestäväää – ja vain todelliseen tarpeeseen!

Salli omat täytettävät juomavesipullot ja huolehdi tapahtumaasi riittävästi yleisön juomavesipisteitä. Täytetään vesipulloja, ei kuluteta ylimääräisiä.

Mittaa, tarkkaile ja pyri vaikuttamaan esimerkiksi sähkönkulutukseen, ajokilometreihin, vedenkulutukseen tai biojätteen määrään. Voisitko ostaa ilmastoneutraalia sähköä? Voisiko valaistusta vähentää?

Ota tavoitteeksi ”ei ylimääräisiä kilometrejä!” esimerkiksi lisäämällä yhteiskuljetuksia ja yhdistämällä rahtikuljetuksia ja muita toimituksia (myös alueen muiden toimijoiden kanssa).

Lisää kasvisruokavalikoimaa ja vähennä lihatuotteita.

Suosi paikallisia raaka-aineita, tuottajia ja toimijoita.

Varaa riittävästi kierrätysastioita ja merkitse ne selkeästi, jotta jätteet päätyvät oikeisiin paikkoihin. Sijoita astiat yleisten kulkuväylien varrelle ja sinne, missä jätettä syntyy eniten.

Mahdollista tapahtumasi saavutettavuus huomioimalla ohjelman suunnittelussa julkisen liikenteen aikataulut. Kannusta julkisilla kulkemiseen, kimppakyyteihin ja suosi tapahtuman suunnittelussa etäpalavereja.

Lajittelun opastetarroja on saatavilla Jäkälästä!

Hyvällä reittisuunnittelulla, viikkokohtaisella tuotantoaikataululla ja päiväkohtaisilla aikatauluilla saadaan tietoon vaadittavat kuljetukset. Näin voidaan laatia kestävämpiä reittisuunnitelmia, välttää ylimääräisiä ajoja ja huomioida työntekijöiden autojen täyttöasteet paremmin.

Jätelaki velvoittaa! Jätelaki toimii jätehuollon perustana, ja jätehuoltomääräykset selkeyttävät ja täydentävät sitä. Uudet jätehuoltomääräykset astuvat voimaan vuoden 2023 alussa, ja ne ovat luonteeltaan sitovia. Perämeren jätelautakunnan määräyksestä liittyen yleisötilaisuuksien jätehuoltoon (37§) voit lukea tarkemmin Jäkälän julkaisemasta Jätehuoltomääräyksestä.

Taloudellinen kestävyys

Taloudellinen kestävyys perustuu tasapainoiseen kasvuun, joka saavutetaan parhaiten käyttämällä uusiutuvia luonnonvaroja kestävästi, parantamalla resurssi- ja materiaalitehokkuutta ja noudattamalla kiertotalouden periaatteita (Kestävän kehityksen verkkokurssi 2022). Kestävyyden eri osa-alueet eivät ole toisistaan erillisiä, sillä esimerkiksi sosiaalinen kestävyys perustuu taloudelliselle kestävyydelle, kun taas sosiaaliseen kestävyyteen tähtäävät toimenpiteet voivat lievittää taloudelliseen kestävyyteen liittyviä haasteita ja vaikeuksia (Ympäristöministeriö 2022).

Tapahtumamatkailun taloudelliseen kestävyyteen voi vaikuttaa kestävyystietoisella budjetoinnilla, priorisoimalla paikalliseen ja kestävään, suosimalla kiertotaloutta ja kierrätystä. Asianmukainen resursointi on myös tärkeää.

Tapahtumamatkailussa kiinnitä huomiota näihin!

- kestävyystietoinen budjetointi ja kestävät valinnat (vastuulliset valinnat maksavat enemmän – ja syystä)
- kierrätys (kaikki materiaalit hyödynnetään uudelleen jos mahdollista)
- kiertotalous (tavaran uudelleenkäyttö ja hyödyntäminen)
- vastuullinen toiminta ja lakien noudattaminen
- yhteistyökumppanien sitouttaminen ympäristövastuuseen
- kestävät ja ympäristömerkityt tuotteet sekä eettiset tuotantoketjut
- vaikuttava viestintä, tiedottaminen kestävästä toiminnasta

Vinkit kohti taloudellista kestävyttä! Näin pienennät tapahtumasi ympäristövaikutuksia :

- Valitse kestäviä ja ympäristömerkittyjä tuotteita ja kiinnitä huomiota tuotteiden määrään, laatuun sekä hankintaketjujen vastuullisuuteen. Suosi esimerkiksi Joutsen-merkittyjä painotuotteita ja -taloja.
- Jätä päivämäärät pois tapahtumatuotteista, jolloin niiden uudelleenkäyttö on mahdollista!
- Mieti tarkasti myös oheistuotteiden tarve ja määrä. Suosi näissäkin eettisiä ja ekologisia tuotteita!
- Selvitä tuotteiden ja raaka-aineiden valmistusketjut ja ympäristövaikutukset.
- Panosta resurssi- ja materiaalitehokkuuteen.
- Lisää tuotteiden käyttöikää huoltamalla ja korjaamalla vanhoja tavaroita tai osta käytettynä.
- Kierrätä kaikki materiaalit, joita et voi enää itse käyttää.
- Valitse tapahtumasomisteiksi lainattuja tai kierrätettyjä materiaaleja ja tavaroita.
- Ota yhteistyökumppaneiksi vain vastuullisia toimijoita, jotka voivat myös osoittaa sitoutuvansa toimimaan kestävästi ja vastuullisesti. Kirjaa ympäristöasiat sopimukseen.
- Panosta ympäristöasioista tiedottamiseen niin organisaation sisällä kuin sen ulkopuolellakin. Nosta myös tuotekuvausten ja palvelukuvausten ympäristönäkökohdat esiin.

Sosiaalinen kestävyys

Sosiaalinen kestävyys mahdollistaa ihmisille tasavertaiset mahdollisuudet hyvinvointiin, perusoikeuksiin, elämän perusedellytysten hankkimiseen ja osallistumiseen päätöksentekoon. Ajatuksena on, että hyvinvoinnin edellytykset siirtyvät sukupolvelta toiselle. (Kestävän kehityksen osa-alueet, 2022.)

Sosiaalinen kestävyys liittyy vahvasti kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin, ja sen ytimessä ovat ihmisoikeudet. Tapahtumamatkailussa sosiaalista kestävyyttä voi parantaa ja vahvistaa kehittämällä saavutettavuutta, turvallisuutta ja esteettömyyttä sekä tekemällä fiksua materiaalivalintoja tutustuen alkuperään ja tuotantoketjuihin.

Tapahtumamatkailussa kiinnitä huomiota näihin!

- turvallisuus
- viihtyisyys
- esteettömyys
- saavutettavuus (myös taloudellinen)
- osallisuus kulttuuripalveluiden suunnittelussa
- materiaalien alkuperään tutustuminen

Vinkit kohti sosiaalista kestävyttä!

Näin pienennät tapahtumasi ympäristövaikutuksia:

Panosta tapahtumaturvallisuuteen, hanki mm. riittävästi järjestyksenvalvoja, muista ensiapupiste sekä toimiva pysäköintialue ja riittävästi liikenteenvalvoja.

Huolehdi vastuista ja velvollisuuksista (myös työhyvinvointiasiat!)

Huolehdi esteettömyydestä ja saatavuustietojen löydettävyydestä (aluekartat, info).

Valitse sijainniltaan kohtuullisen saavutettava tapahtumapaikka. Esimerkiksi radanvarsi ja juna-aikataulut voidaan huomioida jo tuotannon alkuvaiheessa. Jos julkiset tuovat edes lähialueelle, voi jatkoyhteyksiä luoda alihankintana.

Paikallisille taksiyhtiöille kannattaa tiedottaa ennakkoon yleisötapahtumasta, ja viestiä autojen optimaalisesta täyttöasteesta! Myös artisteille voi tarjota vaihtoehtoa matkata maata pitkin.

Lähikaupunkien (Oulu, Kemi, Tornio, Rovaniemi) kulttuuriyhdistykset saattavat innostua yhteiskuljetuksista alueen tapahtumiin. Aawastockissa yhteistyötä tehtiin esimerkiksi oululaisen Rotos ry:n kanssa.

Kulttuurinen kestävyys

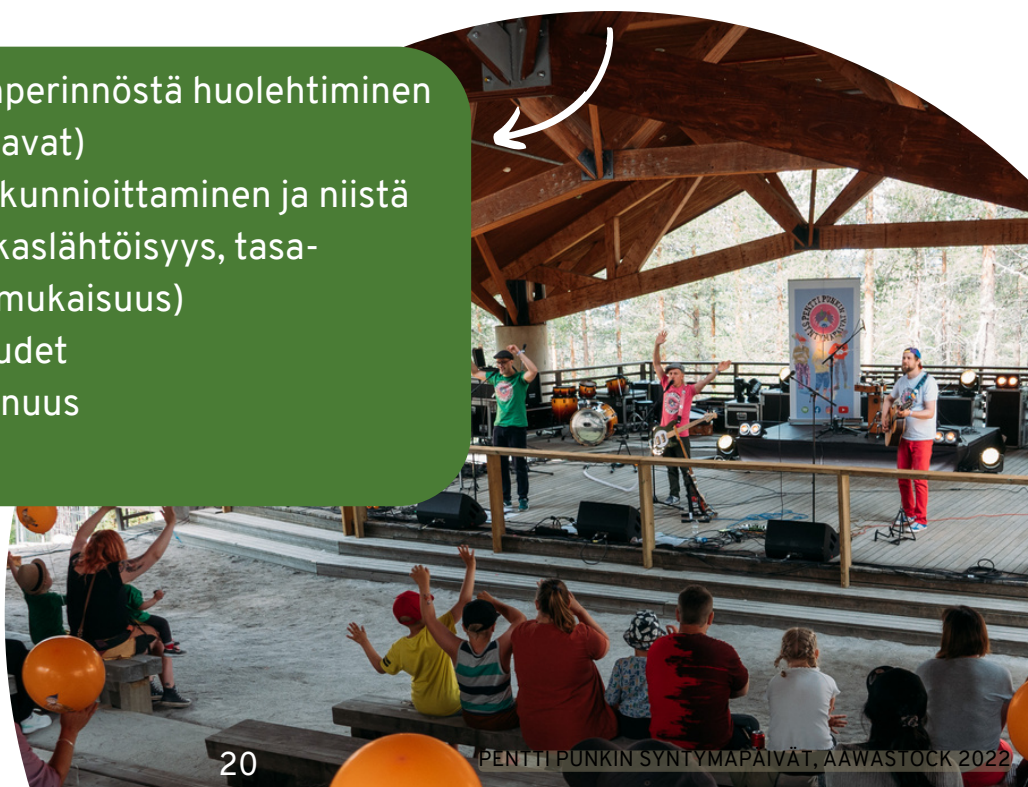
Monimuotoisuuden ja tasapainoisen kasvun hyväksyminen sekä kaikkien oikeuksien arvostaminen ja kunnioittaminen kuuluvat kulttuurisesti kestäväan kehitykseen. Kulttuurinen kestävyys liittyy erityisesti kielen, perinteiden ja tapojen säilyttämiseen sekä niiden moninaisuuden huomioimiseen. Rauha, vakaus, ihmisoikeudet ja hyvä hallinto ovat kulttuurisen kestävyden edellytykset. (Kestävän kehityksen osa-alueet, 2022.)

Kulttuurisesti kestävä matkailu tukee kulttuurin aineellisten ja aineettomien voimavarojen säilymistä ja kulttuurin kestävää käyttöä kulttuurin ehdoilla. Se myös mahdollistaa kulttuuristen oikeuksien toteutumisen sekä identiteettien rakentumisen ja kulttuurisen vuorovaikutuksen. Kulttuuriseen kestävyteen panostaminen voi toimia matkailun muutosvoimana, joka lisää kestävyttä vaikuttamalla matkailijoiden asenteisiin sekä tarjoamalla matkailulle uusia kestäviä sisältöjä. Agenda 2030:ssa sitoudutaan kehittämään työpaikkoja luovaa sekä paikallisia tuotteita ja palveluita edistävää kestävä matkailua. (Kulttuurimatkailun tiekartta -työryhmä 2022.)

Kulttuurisen kestävyden kehittäminen tapahtumamatkailussa liittyy myös asiakaslähtöisyyteen. Kielen ja kulttuurin moninaistuminen on otettava paremmin huomioon tulevaisuuden matkailussa. Myös kulttuurisen vallankäytön ja omimisen kitkeminen erityisesti alkuperäiskansoja koskevissa kysymyksissä on tärkeää.

Tapahtumamatkailussa kiinnitä huomiota näihin!

- kulttuuri- ja luonnonperinnöstä huolehtiminen (kielet, perinteet ja tavat)
- kaikkien oikeuksien kunnioittaminen ja niistä huolehtiminen (asiakaslähtöisyys, tasa-arvoisuus, oikeudenmukaisuus)
- vastuut ja velvollisuudet
- yhteistyö ja kumppanuus
- työhyvinvointi

Vinkit kohti sosiaalista kestävyttä! Näin pienennät tapahtumasi ympäristövaikutuksia :

- Suunnittele palvelut kielellinen monimuotoisuus huomioiden (esim. verkkosivut).
- Järjestä pukeutumis- ja wc-tilat sukupuolten moninaisuus huomioiden.
- Huomioi tasa-arvon toteutuminen palveluissa (erilaiset maksutavat, Kaiku-kortti).
- Panosta työturvallisuuteen.
- Tuota palvelut ammattimaisesti ja huomioi vastuut ja velvollisuudet.
- Tunnista kysynnän muutokset.
- Tee yhteistyötä muiden paikallisten toimijoiden kanssa.

Erilaisten järjestöjen kanssa voi ja kannattaa tehdä yhteistyötä alueen hyvinvoinnin säilymiseksi ja edistämiseksi. Esimerkiksi Pidä Lappi Siistinä ry toimii ja vaikuttaa roskattomuuteen käytännön teoilla! He muun muassa siistivät yleisötapahtumia.

KESTÄVÄN TAPAHTUMAMATKAILUN NYKYTILA JA TULEVAISUUS TORNIONLAAKSSOSSA

Matkailukysyntä ja -politiikka ovat muuttuneet, ja niiden myötä myös paikallisuudelle ja kulttuurimatkailulle on avautunut uusia rahoitusmalleja ja potentiaalia matkailun kehittämiseen. Tornionlaaksossa esimerkiksi raja ja pohjoisuus mahdollistavat erityisresursseja, jotka voivat tukea alueellista kehitystä. Haasteena kulttuurimatkailussa on erityisesti ympärivuotisuuden kehittäminen, mutta Tornionlaakson potentiaali on siinä, että alueelta löytyy kerroksellisuutta, ydinvetovoimaa (Aavasaksa, Tornio/Haaparanta, Kukkolanoski), historiaa, nykypäivää sekä monenlaisia kohteita, joiden pohjalta voidaan kehittää sekä kulttuuri- että perinnematkailua. (Saarinen 2022.)

Kestävän tapahtumamatkailun nykytila Tornionlaaksossa on myös muutoin kehityskelpoinen. Aluetta halkoo rautatie, joka mahdollistaa kaikkein vähäpäästöisimmän matkustamisen maata pitkin Tornionlaakson matkailualueelle. Sekä esiintyjät että kauempaa tulevat matkailijat voivat saapua junalla. Alueella on myös tapahtumajärjestämiseen tarvittavaa vuokratilustoa kuten jätehuoltoon, turvallisuuteen ja esityspaikkoihin liittyvää kalustoa. Yksityisautoilu on alueella lähes välttämätöntä, mutta yksityisautoiluakin voidaan kehittää kestävämmäksi huomioimalla auton täyttöasteita ja suunnittelemalla reitit huolella.

Huolimatta siitä, että Aavasaksa on tapahtumapaikkana syrjässä kuntakeskuksesta, löytyy Aavasaksalta ja sen lähialueelta kuitenkin majoituskapasiteettia – joskin tarve voi olla tarjontaa suurempi. Aavasaksalla on myös tapahtumajärjestämiseen tarvittavaa kiinteää infrastruktuuria, mikä vähentää hankintojen, ja sitä kautta myös kuljetusten, määrää. Tapahtumien yhteiskoordinaointi voisi hyödyntää kaikkia matkailu- ja tapahtuma-alan toimijoita.

Tornionlaakson alueella toimii nykyään myös pienten matkailu-, luonnontuote- ja käsityöalan yrittäjien verkosto, Original Lapland, joka on perustettu vuonna 2019. Verkostoon kuului syksyllä 2022 jo 38 yritystä sekä Suomesta että Ruotsista. Original Lapland -verkosto on syntynyt matkailuyrittäjien yhteisestä halusta kehittää alueen matkailumarkkinointia.

Tornionlaakson alueella on paljon kulttuurista potentiaalia, jota voisi hyödyntää yhä enemmän myös tapahtumamatkailussa. Original Lapland -hankkeen projektipäällikkö Iina Askonen totesi, että Tornionlaaksossa on esimerkiksi vahva perinteinen ruokakulttuuri ja paljon potentiaalia sen entistä tehokkaampaan hyödyntämiseen matkailussa. Original Lapland ry onkin saanut syksyllä 2022 rahoituksen ruokamatkailun ja matkailureittien kehittämiseen kohdistuvaan Taste of Original Lapland -hankkeeseen.

Kasvisruoan laatuun ja määrään tulisi kestävän kehityksen näkökulmasta panostaa entisestään, ja kasvisruoka on myös kysytty palvelutarjonta yleisötilaisuuksissa. Laadukkaita ruokavaunuja löytyy lähikaupungeista, mutta paikallisia palveluntuottajia voisi esimerkiksi tässä yhteydessä haastaa kehittämään myös kasvisruokavalikoimaansa, jolloin palvelun voisi tilata tapahtumiin oikeasti läheltä ekologista kestävyttä tukien.

Original Lapland -verkostossa vastuullisuus on jo osa brändiä, ja se näkyy esimerkiksi yhteisessä vastuullisuuslupauksessa, johon jokainen verkostoon kuuluva yritys on sitoutunut. Verkostosta voisikin löytyä kiinnostusta tarttua moninaisesti kestävän matkailun kehittämiseen liittyviin haasteisiin ja kehittämistarpeisiin alueella. Verkostossa on voimaa ja myös kaikki mahdollisuudet kehittää Tornionlaakson matkailua yhä vastuullisemmaksi, mikä ei suinkaan sulje pois verkoston ulkopuolella olevia toimijoita tästä tärkeästä työstä.

”Yrittäjät ovat antaneet aikaansa kehitystyölle, ja yhdessä tekemällä on saatu aikaan oman näköinen, pienten tekijöiden brändi, joka huokuu lämpöä ja välittömyyttä. Original Lapland on vierailijoille väylä meän kätettyjen helmien luo. Se on samalla laatuleima, joka kertoo sydämellä tekemisestä ja alueen aidon hengen vaalimisesta.”

Iina Askonen, Original Lapland -hankkeen projektipäällikkö

Jätteiden lajittelun tulisi olla niin helppoa, että tapahtuman tehostettu jätteiden lajittelu toteutettaisiin oletusarvoisesti. Alueen heikkoutena on kuitenkin harmillisesti jätelajittelun tehottomuus. Tämä on iso haitta, sillä jo jätehuoltolaki velvoittaa tapahtumajärjestäjää lajittelemaan ja keräämään erikseen kierrätystä varten lajiltaan ja laadultaan erilaiset jätteet.

Kehittämistarpeita löytyy myös moninaisuuden huomiointiin liittyen, sillä palvelujen tulisi olla esteettömiä, saavutettavia ja yhdenvertaisia. Matkaa on vielä siihen, että palvelut olisivat kaikkien saatavilla ja liikuntaesteiset, seksuaali-, sukupuoli- ja muut vähemmistöt huomioitaisiin tasapuolisesti.

Tapahtumien järjestämisessä on otettava paljon asioita huomioon, ja se on monin tavoin haastavaa. Aawastock-pilotin kokemusten perusteella erityisesti talkoilla ja yhteistyöllä on vaikuttava merkitys onnistuneen tapahtuman luomisessa ja toteuttamisessa sekä resurssoinnissa. Myös kuntalaisten osallistamiseen on kiinnitettävä huomiota. Tapahtumiin liittyen voidaan järjestää erilaisia kyselyitä ja kartoittaa esimerkiksi kuntalaisten toiveita ja osallistumishalukkuutta tai heidän osaamisensa hyödyntämistä. Työntekijät voivat asua eri puolilla ja kaukanakin tapahtumapaikasta – etätyöskentely on mahdollista!

“Olen nähnyt yrittäjien ja kunnan työntekijöiden tarjoavan apuaan työ- ja vapaa-ajallaan, osan saamatta vastinetta työstään. Olen kuullut sanaparin ‘joo, katoma – eikhään se onnistu’ useammin kuin jaksan laskea. Kun kysyn seuroilta sitä taikka tätä, vastaus ei ole ”ei”. Se on suurimmaksi osaksi: ‘Eikhään se sovi. Tarkistan vielä!’ Ystävällisyys ja naapuriavun tarjoaminen ovat leimallisia piirteitä Tornionlaaksossa. Tapahtumajärjestäjän näkökulmasta se on paitsi kiitollista myös nöyräksi tekevä paikallisominaisuus.”

Karolina Ajanki, Aawastock 2022 tuottaja

Visit Finlandin tekemän kohderyhmäanalyysin mukaan matkustusmotiiveina monille matkailijoille ovat esimerkiksi paikallisiin elämäntapoihin, arkkitehtuuriin ja kulttuurikohteisiin tutustuminen sekä paikallisiin tapahtumiin osallistuminen. Kulttuuri ja matkailu hyötyvät siis toisistaan, kun erilaiset kulttuurikohteet ja -tapahtumat houkuttelevat alueelle matkailijoita, ja matkailulla on puolestaan myönteisiä vaikutuksia sekä kulttuuritoimijoiden että yleisesti alueen työllisyyteen ja talouteen. (Kulttuurimatkailun tiekartta -työryhmä 2022.)

Tornionlaakson alueella on paljon potentiaalia, joka kiinnostaa Suomeen matkustavia kulttuurisista sisällöistä kiinnostuvia matkailijoita. Kulttuurimatkailun kansallisen kehittämisen tiekartan (2022) mukaan kulttuurimatkailun sisällöt ja niihin liittyvät kokemukset voivat edistää myös arvo- ja asenne-muutosta, jota tarvitaan matkailualan kokonaiskestävyyden vahvistamiseksi. Vuonna 2022 Aawastockissa oheisohjelmasisällöt tarjosivat elämyksiä ympäristön ehdoilla ja ympäristönäkökulmaa esille tuoden.

Matkailun on tulevaisuudessa kasvettava kestävästi, ja Suomen matkailustrategian mukaan matkailun kehittämistä läpileikkaa yhteistyö. Aawastock pilotoinnissa nousi myös esiin alueen toimijoiden yhteiskehittämisen merkitys kestävä tapahtumamatkailun kehittämisessä. Kestävyyden näkökulmasta paikallisten vahvuuksien hyödyntäminen on tärkeää, ja kuten jo aiemmin mainittu, se vahvistaa myös alueen kulttuuri-identiteettiä.

Kulttuurimatkailu ottaa jo uusia askelia, ja tulevaisuuden kulttuurisisältöjä voisi tuottaa esimerkiksi kulttuurireittien muodossa pitkin Tornionjoen vartta. Mahdollisuuksia Tornionlaakson kulttuurimatkailun kasvulle tuovat esimerkiksi Tornedal Konstmuseet ja Tornedal Arthotel Risuddenissa Ruotsin puolella. Lisäksi paikallisuudesta nouseva laadukas ruoka kiinnostaa ja houkuttelee matkailijoita.

Laadukkaalla viestinnällä ja markkinoinnilla voidaan vaikuttaa matkailijan viipymään alueella ja erityisesti osallistumiseen. Kehitettävää kuitenkin löytyy, sillä digitaaliset alustat eivät vielä tarjoa vakiintunutta ja laajaa tapahtumafoorumia Tornionlaakson alueelta, ja tälle olisi tarvetta. Yhtenäinen kulttuuri- ja tapahtumafoorumi hyödyntäisi paitsi paikallisia ja matkailijoita myös tapahtumatoimijoita, ja yleisesti ottaen yhteistyö ja verkostoituminen kulttuuri- ja taide-toimijoiden välillä toisi synergiaa tapahtuma- ja kulttuurimatkailuun kokonaisuudessaan. Kestävyyden näkökulmasta tapahtumamatkailua kehittämällä voisi Torniolaakson matkailua kehittää ympärivuotisempaan suuntaan, ja myös kasvattaa matkailijoiden viipymää alueella.

Useille alueille kulttuurimatkailu, luontomatkailu ja erilaiset tapahtumat ovat merkittäviä, ja Tornionlaakson matkailua määrittävät ainakin ensisijaisesti luonto- ja urheilumatkailu. Toivottavasti myös tulevaisuudessa yhä enemmän kulttuuri- ja tapahtumamatkailu.

“Korona ja muut mullistukset ovat muuttaneet matkailun motivaatiotekijöitä ja nyt etsitään pienempiä ja persoonallisempia, aiemmin tuntemattomia kohteita. Lappi ja etenkin sen vähemmän tunnetut pienet kohteet kiinnostavat nyt matkailijaa. Miksipä ei myös erityisiä ja erottuvia tapahtumia? Tornionlaakson monimuotoiselta alueelta löytää varmasti vastauksia näihin tarpeisiin, kerralla kahdesta maasta. Erityisesti ympärivuotisuuden ja kotimaan matkailun kehittämisessä on alueen omintakeisilla tapahtumilla tärkeä rooli.”

Iina Askonen, Original Lapland -hankkeen projektipäällikkö

Tapahtumamatkailun vaikutukset ja hyödyt:

- hyvinvointi
- kulttuurimatkailun kehittäminen
- alueen palveluntuottajien ansaintalogiikan monipuolistuminen
- arvo- ja asennemuutoksen vahvistaminen
- alueen kulttuuri-identiteetin vahvistuminen
- kestävä matkailu (ympärivuotinen, pidemmät viipymät, matkailu hyödyttää laajemmin koko alueen toimijoita)

“Aawastock ja sen rinnalla järjestettävä Kestävää tapahtumamatkailua -seminaari sekä kestävän tapahtumamatkailun pilotti saivat hyvin mediahuomiota. Se ei ollut oletusarvomme eikä strategiamme, mutta niin kävi. Näkyvyys toi hyötyä paitsi Aavasaksan alueelle, myös ympäristötyölle. Aawastock ja Kestävää tapahtumamatkailua -hanke saivat mediaosumia, joissa nostettiin esiin kestävää kehitystä ja ympäristöasioita tapahtumajärjestämisen näkökulmasta. Ne toivottavasti lisäsivät kiinnostusta ympäristövaikutusten tarkasteluun itse kunkin organisaation kohdalla. Lisäksi pystyimme saattamaan toimijoita yhteen tärkeän asian äärelle seminaarin muodossa ja olisi tärkeää, että verkostoituminen pohjoisessa jatkuisi.”

Karolina Ajanki, Aawastock 2022 tuottaja

MAHDOLLISUUDET

- rakennettua ja valmista infrastruktuuria löytyy
- kestävitetyt maa-alueet luontokohteissa kuten Aavasaksalla
- innostuneet ja motivoituneet kumppanit ja verkostot
- rautatie ja muu julkinen liikenne
- majoituskapasiteetti (alueella useita majoituspalveluntarjoajia)
- tapahtumakalusteita löytyy vuokrattavaksi lähialueelta
- kimpakyytiratkaisut
- yhteiskuljetukset

KEHITTÄMISTARPEET

- jätelajittelun tehostaminen
- yhteinen foorumi tapahtumatoimijoille
- alueen yhteinen tapahtumakalenteri
- kasvisruoka
- moninaisuuden huomiointi kaikessa – esteettömyys, saavutettavuus, monipuoliset palvelut
- yksityisautoilussa huomio auton täyttöasteeseen ja hyvään reittisuunnitteluun
- alueen vahvan kulttuuriperimän hyödyntäminen

Metsähallituksella on matkailun kestävyteen ja ympäristövaikutusten arviointiin kehitetty menetelmä, joka auttaa suojelualueiden hoitamisessa ja alueiden käytön ennako-suunnittelussa. Seuranta antaa arvokasta tietoa kunkin suojelualueen matkailukohteiden kestävyden tilasta ja sen kehityksestä. Menetelmää voi hyödyntää myös muiden kuin suojelualueiden matkailussa. Tarkemmin aiheeseen voi tutustua [Metsähallituksen sivulla](#).

“Vaikka maailman tilanne onkin rauhaton, usko maailman ystävällisimmän raja-alueen, Tornionlaakson, matkailun tulevaisuuteen on toiveikas.”

Ilina Askonen, Original Lapland -hankkeen projektipäällikkö

“Opetus- ja kulttuuriministeriö edistää kulttuurimatkailua ja kulttuurireittien kehittämistä. Kehittämisessä yksi tavoite on kulttuurisesti kestävä matkailun vahvistaminen. Samalla tavoite linkittyy Sanna Marinin hallitusohjelman kulttuuripoliittisiin tavoitteisiin (Kulttuuristrategia 2025).

Tornionlaakson kestävä tapahtumamatkailun kehittämisen tueksi kaivataan taloudellista resurssia, asiantuntijuutta, kulttuuripoliittista osaamista ja hankehallinointia, jotta taiteen ja kulttuurin valtionavustukset ohjautuisivat enenevästi myös Tornionlaakson kulttuurialueelle. Kehittämistyön valjastamiseen vaaditaan innovaatioita, rohkeutta ja luovuutta sekä näitä tukevia resursseja ja rakenteita. Asiantuntijuuden ja ammattilaisten lisäksi kolmas sektori sekä taidekentän vapaat toimijat ovat arvokas resurssi kehittämistyössä. Nykyisessä kulttuuripolitiikan strategiassa lienee yhtymäkohtia myös Tornionlaakson alueellisiin intresseihin. Onko tekijyyden, osallistumisen ja innovaatioiden aika edessä?”

Karolina Ajanki, tuottaja Aawastock 2022

Kiitokset

Ylitornion kunta

Kestävää tapahtumamatkailua -seminaarin puhujat: Seija Tuulentie, Luonnonvarakeskus, Taina Ronkainen, Euroopan kestävin kulttuuripääkaupunki -hanke, Eija Raasakka, Lapin AMK/Matkailun tutkimus- ja koulutusinstituutti ja Ari Jääskö, Aava Sky Village Oy Jarkko Saarinen, maantieteen professori, Oulun yliopisto lina Askonen, Original Lapland -hankkeen projektipäällikkö

Anne Anttila

Heli Turtinen

Aawastock 2022 -musiikkifestivaalille osallistuneet tekijät, talkoolaiset ja yleisö

LÄHTEET

Ekokompassi. 2022. Ympäristöjärjestelmä. Viitattu 3.11.2022.

Kestävän kehityksen verkkokurssi. 2022. Kestävän kehityksen osa-alueet. Kestävän kehityksen digitaalinen oppimateriaali -hanke. Opetushallitus. Viitattu 3.11.2022.

Kestävän matkailun monitieteiset mittarit kulttuuriympäristöissä. 2020. Veijola, Soile ja Kyyrö, Kati (toim.) Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2020:26. Valtioneuvoston tutkimus- ja selvitystoiminta. Viitattu 3.11.2022.

Kulttuurimatkailun tiekartta -työryhmä. 2022. Kulttuurimatkailun kansallisen kehittämisen tiekartta. Työryhmän ehdotus. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2022:21. Viitattu 3.11.2022.

Metsähallitus. 2022. Kestävä matkailu suojelualueilla. Opas Metsähallituksen yhteistyökumppaneille. Viitattu 3.11.2022.

Saarinen, Jarkko. 2022. Paikalliskulttuurin rooli matkailun kehittämisessä? Tornionlaakson matkailuyhdistyksen ”Kauppa ja kulttuuri Tornionlaakson maisemassa” -matinea 27.8.2022 Karemajoilla, Ylitorniolla.

Työ ja elinkeinoministeriö. 2022. Yhdessä enemmän – kestävä kasvua ja uudistumista Suomen matkailuun Suomen matkailustrategia 2022–2028 ja toimenpiteet 2022–2023. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2022:51. Helsinki. Viitattu 3.11.2022.

Ympäristöministeriö. 2022. Mitä on kestävä kehitys? Viitattu 3.11.2022.